

Гаўрылава С.В.

Аднаўленне жыллёвага фонду г. Полацка ў пасляваенны перыяд (1944–1948 гг.)

Праблемы аднаўлення жыллёвага фонду Полацка пасля Вялікай Айчыннай вайны асвятляліся Г.А. Нікіціным, В.І. Мясешкай, В.Г. Гняўко, С.С. Чарняўскай. Час адраджэння горада апісвалі ў сваіх працах і полацкія крязнаўцы М.А. Маніс і І.П. Дэйніс. У выніку найбольш грунтоўны матэрыял па дадзеным перыядзе змешчаны ў гістарычна-дакументальнай хроніцы «Памяць», гістарычным нарысе «Полацк», а таксама ў артыкулах тагачаснага перыядычнага друку і ў выданнях энцыклапедычнага характару. Шматлікую інфармацыю адносна аднаўлення і развіцця Полацка ў пасляваенны час утрымліваюць дакументы абласнога і гарадскога Саветаў дэпутатаў працоўных, якія захоўваюцца ў Занальным дзяржаўным архіве г. Полацка.

4 ліпеня 1944 г. Полацк быў вызвалены ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Панесеныя горадам страты склалі 143 839 600 руб. [4; с. 487]. Жыллёвы фонд быў разбураны на 96 %, асабліва пацярпелі цэнтр, Запалоцце, Задзвінне, Грамы [13; с. 484]. Усяго па Полацку было поўнасьцю разбурана 2328 дамоў [4; с. 486].

У першы месяц пасля вызвалення Полацка аднавіў сваю работу гарадскі Савет дэпутатаў працоўных, першае пасяджэнне якога адбылося 29 ліпеня. Пачалі працаваць таксама райвыканкам, раённы камітэт партыі. Першачарговай задачай для кіраўніцтва і насельніцтва стала аднаўленне жыллёвага фонду, прамысловых прадпрыемстваў, устаноў адукацыі і культуры.

Гарсавет разлічваў галоўным чынам на энтузіязм палачан у аднаўленчых работах. 18.10.1944 г. сесія гарадскога Савета дэпутатаў працоўных, разгледзеўшы пытанне «Аб аднаўленні горада Полацка», вырашыла, што ў гэтай справе павінны прымаць удзел усе жыхары горада [14; с. 693]. Першы масавы выхад працоўных (1090 чал.) на аднаўленчыя работы па гораду адбыўся 22 кастрычніка; а ўсяго ў нядзельніку прыняло ўдзел 3260 палачан [7; с. 494].

У жніўні 1944 г. у горадзе створаны будаўнічы трэст [15; с. 492]. Вялікае значэнне для Полацка меў той факт, што 20 верасня 1944 г. была ўтворана Полацкая вобласць. Аднак праблем у аднаўленні горада было шмат. Не хапала будаўнічых матэрыялаў, тэхнікі, транспарту, кваліфікаваных рабочых. Тэрмінова выйшла пастанова СНК СССР № 1606 ад 19.10.1944 г. «Аб мерах па аказанню дапамогі Бабруйскаму, Гродзенскаму і Полацкаму аблвыканкомам» [14; с. 693], дзе былі прапісаныя як канкрэтныя меры дапамогі (выдзяляліся грузавыя аўтамашыны, паліва, людскія рэсурсы і г.д.), так і прапановы па правядзенні арганізаваных набораў працоўнай сілы і гужавога транспарту. Але аднаўленне ішло марудна і з вялікімі цяжкасцямі. Гэта было адзначана ў пастанове СНК БССР № 221 ад 21.08.1945 г. «Аб мерах дапамогі па аднаўленчым работам г. Полацка» [14; с. 693].

Каб дапамагчы палачанам выйсці з цяжкага становішча, СНК БССР вырашыў стварыць у горадзе пры аблбудтрэсце лагер ваеннапалонных на 1200 чалавек і накіраваць у Полацкую папраўча-працоўную калонію, створаную ў канцы 1944 г. у Спаскім гарадку [15; с. 493], 500 чалавек асуджаных для выкарыстання на работах па аднаўленні горада [14; с. 694]. На аднаўленчыя работы ў Полацк былі накіраваны нямецкія і венгерскія ваеннапалонныя. На пасяджэнні аблсавета 13.04.1945 г. была агучана справаздача: аблбудтрэст да прыёму інтэрніраваных немцаў не падрыхтаваны – жылое памяшканне адрамантавана не поўнаасцю, цячэ дах, зусім не абсталяваны санпрапускнік і сталоўка, не нарыхаваны інструмент для будаўнічых работ, не ўкамплектавана вахцёрская служба [11]. У жніўні 1945 г. было прынята рашэнне прадаставіць каробку будынка для размяшчэння лагера ваеннапалонных № 243 НКУС СССР у мяжы горада [11]. Іх размясцілі ў Спаскім гарадку, дзе захавалася частка казармаў, і ў цэнтры горада ў былым лазнева-пральным камбінаце, ад якога засталіся адны жалезабетонныя перакрыцці [15; с. 492].

Для ліквідацыі недахопу будаўнічых матэрыялаў, у першую чаргу – цэглы, гарадское кіраўніцтва ў канцы 1944 г. прымае рашэнне арганізаваць камісію па вызначэнні дамоў, прызначаных да разборкі. Па выніках яе работы быў складзены спіс, куды, акрамя каробак жылых будынкаў па вуліцах Леніна, Базарная, Арджанікідзе, Фрунзе, К. Маркса, Л. Талстога, Пралетарская, Камуністычная, Вароўскага, М. Горкага, Свярдлова, трапілі каробкі былога касцёла і НКУС па вул. Савецкай, былых школ №№ 9 і 5 і дзіцячага садка ў раёне Задзвіння [9]. У сакавіку 1946 г. гэты спіс пашырыўся і ўключыў некаторыя жылыя будынкi, бы-

ल्या पोшту, аптэку, гасцініцу, дзіцячы дом па вул. К. Маркса, 2-павярховую каробку былой пральні па вул. Леніна і Надзвінскай, 1-павярховую каробку былой хлебапякарні Лебедзева па вул. Леніна, 2-павярховую каробку былой дзіцячай кансультацыі, 1-павярховы корпус былога тэатра па вул. Войкава [1]. У сакавіку 1947 г. – будынак былой сіднагогі па вул. Камуністычнай [9]. 02.02.1948 г. аблбудтрэсту перададзены разбураныя цагляныя каробкі былых цэркваў па вул. Арджанікідзэ ў раёне калгаснага рынку і па вул. Пушкіна для разбору як не падлягаючыя аднаўленню і пагражаючыя абвалам [10].

Для паскарэння тэмпаў аднаўлення горада ацалелыя каробкі будынкаў размяркоўваліся паміж гарадскімі і абласнымі арганізацыямі, устаноўамі і прадпрыемствамі (гл. табл. 1).

Табліца 1.

Спіс размеркавання каробак па абласных і гарадскіх арганізацыях [11].

№ №	вуліца	№ дома	кольк. павер-хаў	наяў-насць падвала	плош-ча	каму належаў	каму перададзены	заўвагі
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Ленінская	32-б	2	–	25×10	камун.	Аблкамгас Гаркамгас	
2	–/–/–	1/3	2	+	12×22	–/–/–	Прамакамбінат	
3	–/–/–	38	2	+	30×20	царква	Клуб моладзі	
4	Арджанікідзэ	24	2	паўпадвал	19×19	камун.	Дзяржбанк	
5	–/–/–	22/20	2	паўпадвал	80×12	–/–/–	НКУС	
6	Энгельса	3	2	–	12×20	–/–/–	Наркамюст	
7	Арджанікідзэ	16	2	паўпадвал	20×16	–/–/–	Аблхарчгандаль	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
8	-//-	14	2	-	20×14	-//-	Лясгас, ляспрам- гас	
9	Бальніч- ны за- вулак	5/10	3	+	50×12	НКА	НКА	
10	-//-	2/12	4	+	52×30	-//-	-//-	
11	Арджані- кідзэ	8/10	2	-	21×20	-//-	-//-	
12	Арджані- кідзэ – Талстога	7/6	2	+	28×40	-//-	-//-	
13	Карла Маркса	3	2	+	26×12	камун.	Абсац- забес	
14	-//-	7	3	+	20×12	-//-	Абл- гандаль- адзел	1 паверх – сталоўка
15	-//-	5	3	+	20×12	-//-	Аблфа	1 паверх – крама харчганд- лю
16	-//-	11	2	+	22×16	-//-	рэстаран	
17	-//-	13	2	+	44×16	-//-	гасцініца	
18	-//-	15	2	+	16×12	-//-	Аблупаў- наркам- заг.	
19	-//-	17	2	паў- падвал	22×24	-//-	Аблза	1 паверх – сталоўка ваенганд- лю
20	Карла Маркса – вугал Энгельса	10/5	3	-	22×24	-//-	Аблсавет	
21	Карла Маркса – вугал Гогаля	50/4	1	-	15×15	-//-	інтэрнат міліцыі	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
22	Гогаля – вугал Савецкай	3/48	2	+	22×12	-//-	пракура- тура	
23	Савецкая	40	2	паў- падвал	15×20	-//-	Аблана	
24	Гогаля – Карла Маркса	48/3	1	–	20×24	-//-	дзіцячыя яслі міліцыі	
25	Савецкая	65	2	паў- падвал	22×10	-//-	Аблбуд- трэст	
26	-//-	5	1	–	22×10	-//-	-//-	майстэрні
27	-//-						кіна- тэатр	
28	-//-	17/26	2	–	20×30	-//-	банк	
29	Савецкая – вугал Сака і Ванцэці	41/19	3	паў- падвал	100×12	-//-	Гаркам- гас	жылы дом
30	Савецкая		2		24×24	-//-	Аблхарч- прам	
31	-//-	35/20	2		35×35	НКА	Аблваен- камат	
32	-//-	40	2		25×20	Гарсавет	Гарсавет	
33	Камуні- стычная		2		50×40	Сталін- ская школа	-//-	
34	Пушкіна		2	+	50×40	-//-	-//-	
35	Камуні- стычная	45	2	+	25×12	быў МСПА	МСПА	
36	Пушкіна		1		15×20	царква стара- абрад- цаў	Масла- прам	масла- завод
37	-//-	29	1		20×15	камун.	Ушсдар 721	
38	-//-	16	2		10×10	-//-	Масла- прам	кантора

1	2	3	4	5	6	7	8	9
39	Янкі Купалы		2	-	20×20	Маслапрам	-//-	жылы дом
40	Карла Маркса	61	2	-	16×10	камун.	Аблсуд	
41	-//-	70	1	-	18×16	-//-	пракура-тура	
42	-//-	66	2	+	15×15	-//-	Прам-кааперацыя	
43	-//-	20/62	2	-	14×14	-//-	Аблкамгас	жылы дом
44	Пушкіна	34	1	-	20×40	дзіцячыя яслі	дзіцячыя яслі	
45	М. Горкага	42	1	+	17×15	камун.	арцель інвалідаў	майстэрня
46	-//-	26	1	+	14×15	-//-	-//-	кантора
47	М. Горкага – вугал Савецкай	2/2	1	-	6×15	-//-	крама харч-гандлю	
48	М. Горкага	4	2	-	12×22	-//-	Аблздраў	
49	В. Набарэжная		2	-	12×20	школа № 5	школа № 5	
50	Фрунзэ		2	-	30×12	сельгас-тэхнікум	сельгас-тэхнікум	
51	-//-		2	+	30×10	-//-	-//-	
52	Тоголя		2	+	60×50	паштамт	паштамт	
53	Красіна		1	-	25×12	мэблевы	Гарпрамкамбінат, завод буддэталей і мэблі	
54	-//-		1	+	20×8	сушы-льня	-//-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
55	Фрунзэ	7	2	–		кіраў- ніцтва	Аблбуд- трэст	
56	Базарная плошча			–		сталоўка	–//–	
57	Вароў- скага	1	2	–		кіраў- ніцтва АРЗ	–//–	
58	Ленін- ская	46	2	паў- падвал	30×12	камун.	Прам- саюз	
59	–//–	44	3		30×12	–//–	«Пище- вик»	
60	–//–	94	1		7×8	–//–	в/ч 97680	
61	–//–	72	1		15×12	–//–		
62	–//–	80	1		15×12	–//–		
63	Арджа- нікідзэ	3	2		30×12	–//–	цэн- тральная ашчад- каса і кіраў- ніцтва ашчад- кас	
64	–//–	5	2		30×12	–//–	Абл- связь	
65	–//–	7	2		30×12	–//–	Аблпал	
66	Свярд- лова	25	2		15×12	МСПА	МСПА	

14.06.1945 г. гарсавет прыняў рашэнне аб арганізацыі 6 груп самаабароны жыллёвай сістэмы на тэрыторыі Полацка з членаў абодвух палоў: жанчын ва ўзросце 18–50 і мужчын 16–60 гадоў [9].

Стан жыллёвага фонду г. Полацка пасля вызвалення не адзін год заставаўся катастрафічным. На дзень вызвалення ў зямлянках і прыстасаваных пад жыллё памяшканнях жыло 239 сем'яў [13; с. 485]. Жылля на ўсіх не хапала. Насельніцтва горада займала пад жылыя памяшканні зямлянкі і падвалы, помнікі архітэктуры і водаразборныя збудаванні,

манахтэрскія пакоі і палаты бальніцы імя Леніна і г.д. Тых, хто самавольна ўсяліўся, высялялі; прашэнні аб высяленні жыхароў паступалі ў выканкамы як ад арганізацый, так і ад прыватных асоб. У канцы сакавіка 1945 г. пры правядзенні агляду на месцы ў Спаса-Еўфрасінеўскім манастыры былі знойдзены 2 грамадзян, якія ўсяліліся ў дом, дзе пражывалі манахіні, чым парушылі ўказ СНК; іх выселілі як незаконна заселеных [8]. У маі 1946 г. былі выселены грамадзяне, якія пражывалі ў воданарных пунктах Полацкага гарвадаправода. Рашэннем гарсавета ад 19.09.1945 г. памяшканне распраналкі гарадскога катка было вызвалена ад жыхароў і перададзена ў распараджэнне гарадскога камітэта фізкультуры [9].

На пасяджэнні гарсавета 28.04.1945 г. разглядалася пытанне аб прыняцці мер па захаванні зямлянак зенітнай часці. У гэтых зямлянках у раёне Запалоцця размяшчалася часць, якая 23.09.1945 г. перадыслацыравалася. Аднак байцы і камандзіры перад гэтым пачалі распрадаваць зямлянкі прыватнікам. Было прынята рашэнне аб перадачы іх гаркамгасу [8].

06.04.1945 г. па распараджэнні СНК БССР ад 07.03.1945 г. аблсаветам было дадзена распараджэнне правесці адначасовы ўлік гарадскога жыллёвага фонду па стане на 01.05.1945 г. Найменей пашкоджанымі, па выніках абследавання горада, з'явіліся будынкі былога кадэцкага корпуса. У яго памяшканнях размясціліся шматлікія арганізацыі і ўстановы гарадскога і абласнога падпарадкавання. Многія пакоі былі адведзены пад жыллё. Такое становішча захоўвалася працяглы час. 06.04.1945 г. па загадзе абласнога кіраўніцтва некалькі пакояў адвялі пад абласную бібліятэку [11]. Не аднойчы да кіраўніцтва горада паступала інфармацыя аб неабходнасці вызвалення памяшканняў кадэцкага корпуса, аднак прынятыя рашэнні заставаліся нявыкананымі з-за адсутнасці вольных памяшканняў для перасялення жыхароў і пераводу ўстаноў і арганізацый. Нават калі ў снежні 1945 г. было прынята рашэнне аб вызваленні будынка пад рамонт для размяшчэння Сувораўскай школы, стан корпуса застаўся без змяненняў. 20.06.1946 г. была створана камісія ў мэтах праверкі стану памяшканняў былога кадэцкага корпуса, устанаўлення прыдатнасці іх для далейшай эксплуатацыі. Па заканчэнні праверкі камісія прадставіла наступную справаздачу: памяшканні кадэцкага корпуса знаходзяцца ў пагражаючым тэхнічным, супрацьпажарным і антысанітарным стане; далейшая эксплуатацыя не магчыма.

Для папярэджання разбурэння і пагрозы абвалаў перакрыццяў столі неабходны тэрміновы капітальны рамонт. Усім арганізацыям і ўстановам з 2–3 паверхаў было дадзена прадпісанне выехаць [9]. У мэтах захавання ад разбурэння і навядзення парадку ў размяшчэнні гарадскіх і абласных арганізацый і ўстаноў 07.04.1947 г. будынак былога кадэцкага корпуса перадалі гарсавету на ўтрыманне [12].

Для аховы і аднаўлення гістарычных і архітэктурных помнікаў і ўвекавечання знамянальных мясцін і падзей, звязаных з вызваленнем Полацка ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, 28.08.1945 г. пры аблсавете была арганізавана камісія, якой адразу было даручана намеціць канкрэтныя мерапрыемствы па ахове і рамонце Сафійскага сабора, што быў заняты прыватнымі асобамі пад жыллё [11]. У верасні 1945 г. правялі ачыстку сабора ад смецця, рамонт даху, забілі вокны, адрамантавалі падлогу, устанавілі ахову з 2-х вартаўнікоў. Камандзіру авіяпалка Кастыгаву забаранілі паліць факелы на купалах сабора. Жалеза, якое засталася ад пакрыцця гідраэлектрастанцыі, было адпраўлена ў сабор [9]. Гарадскія ўлады не аднойчы спрабавалі вызваліць памяшканні ад жыльцоў і катэгарычна забараніць пражываць прыватнікам. Аднак жыльцы так і не былі выселены, а парадак наводзіўся вельмі марудна. У пачатку ліпеня 1946 г. прыступілі да састаўлення праекта і каштарыса на рамонт Сафійскага сабора і арганізацыі ў ім Краязнаўчага музея. Заяву вернікаў аб выкарыстанні Сафійскага сабора пад богаслужэнні адхілілі. У канцы 1947 г. на рамонт помніка архітэктурны было выдзелена 53,3 тыс. руб. [11].

Адносна нядрэнна захаваўся Домік Пятра I па вул. Сака і Ванцэці, які ў сакавіку 1945 г. быў уключаны ў лік аб'ектаў, пастаўленых у чаргу на аднаўленне ў гэтым годзе. Па заканчэнні рамонту ў ім планавалася адкрыць гарадскую публічную бібліятэку з чытальнай залай [8]. 24.08.1945 г. памяшканні па вул. Леніна ў Доміку Пятра I былі перададзены ў часовае карыстанне сярэдняй рускай школе № 1 для абсталявання пад класы [9]. Аднак у пачатку 1946 г. у ім пражывалі работнікі абласной канторы сувязі, а сам Домік знаходзіўся ў запушчаным стане, падвяргаўся разбурэнню. Аблсавет 15.02.1946 г. прыняў рашэнне перадаць гэтую пабудову абладзелу культасветработы і стварыць там абласны гісторыка-краязнаўчы музей [11]. У красавіку 1948 г., згодна з рашэннем гарсавета, Домік Пятра I пачалі аднаўляць пад музей і гарадскую бібліятэку [10].

Іншая сітуацыя склалася з аднаўленнем помніка архітэктуры XIX ст. – былога зямельнага банка з казначэйствам – па вул. Леніна 1/8 («былое казначэйства»). За 2 гады – з 1945 па 1947 г. – яго 8 разоў перадавалі розным установам і арганізацыям, але ніводная з іх не ўзялася за рамонт. 25.04.1945 г. памяшканне былога казначэйства было перададзена аблфа для аднаўлення пад службовае памяшканне, аднак па прычыне зацягвання тэрміну пачатку рамонтных работ перадалі гарпрамкамбінату. 12.03.1946 г. каробку былога банка перадалі Полацкаму аблсельбудтрэсту пад кватэры рабочых. 06.04.1946 г. яна перайшла ва ўладанне нарсуда, але ўжо ў самым канцы таго ж года была перададзена Полацкаму трэсту саўгасаў жывёлаводства. 21.03.1947 г. казначэйства перайшло да аблюста, 23.07.1947 г. – да школы медсяцёр, 26.12.1947 г. – да арцелі «Чырвоны пенсіянер» [9].

Пры аднаўленні жыллёвага фонду вялікая ўвага надавалася індыўідуальным забудоўшчыкам, для іх адпускаўся будаўнічы лес і выдаваліся доўгатэрміновыя пазыкі. За першы год імі былі пабудаваны 154 дамы і распачата будаўніцтва 127 дамоў [5; с. 233]. Адвод зямельных участкаў праводзіўся без апоры на план. У сувязі з адсутнасцю генплана рэканструкцыі горада і з вялікім наплывам індыўідуальных забудоўшчыкаў органы кіравання, як гарадскія, так і абласныя, вымушаны былі да пэўнага часу адводзіць вуліцы і раёны пад індыўідуальную забудову: раён левага берага Зах. Дзвіны поўнаасцю, раён Грамы, выключыўшы ўчастак станцыі, Запалоцце поўнаасцю і нават некаторыя вуліцы ў цэнтры горада [9]. Гэты спіс павялічваўся прапарцыянальна наплыву людзей у Полацк.

З 15 верасня 1945 г. рашэннем Гарсавета ўсім арганізацыям, прадпрыемствам і ўстановам, а таксама індыўідуальным забудоўшчыкам было забаронена прыступаць да будаўніцтва да поўнага дазволу Упраўлення галоўнага архітэктара горада. Усялякага роду новая будоўля і аднаўленне разбураных будынкаў, а таксама закладка зялёных насаджэнняў дапускаліся толькі з дазволу выканкама гарадскога Савета. Ніводны з будуючыхся дамоў не мог быць уведзены ў эксплуатацыю да прыёмкі яго спецыяльнай камісіяй. Парушальнікі прыцягваліся да адміністрацыйнай адказнасці – штраф 100 руб. ці прымусовыя работы да 14 дзён. Да 25.09.1945 г. усе будынкі павінны былі быць зарэгістраваны [9].

У мэтах упарадкавання карыстання лесам і папярэджання спусташэння драўнінных запасаў вакол Полацка, захавання лясных масіваў для адпачынку працоўных з 28.06.1945 г. была ўстаноўлена зялёная зона ў радыусе 13 км ад мяжы горада [11].

Усё ж працэс індывідуальнай забудовы ішоў нездавальняюча, мелі месца выпадкі самавольнай забудовы і парушэнні правілаў вядзення будаўніцтва. На адным з пасяджэнняў аблсавета ў лістападзе 1945 г. былі адзначаны наступныя прычыны нездавальняючага ходу індывідуальнага будаўніцтва ў г. Полацку: адсутнасць генплана аднаўлення і рэканструкцыі горада, цвёрдага кіраўніцтва і кантролю за ходам будаўніцтва з боку гарсавета, дапамогі забудоўшчыкам у выдзяленні будматэрыялаў і іх транспарціроўцы як з боку гарадскіх арганізацый (гаркамгас, гарсавет), так і з боку дырэктараў прадпрыемстваў і ўстаноў, зацягнуты характар разбору заяў забудоўшчыкаў, асабліва ў адводзе ўчасткаў на месцы, непрыняцце мер да самавольнай забудовы і парушэння правілаў будаўніцтва [11]. На пасяджэнні гарсавета ў канцы 1945 г. адзначалася, што органы міліцыі не выконваюць рашэнні гарсавета па барацьбе з самавольнай будоўляй. Галоўнае ўпраўленне архітэктуры несвоечасова выяўляе такія факты і не прымае ніякіх мер. У выніку без дазволу гарсавета ўзнік шэраг будынкаў з парушэннямі правілаў рэканструкцыі горада. У ліку парушальнікаў апынуліся не толькі індывідуальныя забудоўшчыкі, але і прадпрыемствы і арганізацыі горада (мясакамбінат, хлебакамбінат, аблпракуратура, аблбудтрэст); пабудаваны з парушэннямі правілаў былі не толькі канторы і жылыя будынкі, але і Сталінская школа па вул. Пушкіна [9].

У сувязі з адсутнасцю генплана рэканструкцыі горада і вялікім наплывам індывідуальных забудоўшчыкаў 05.10.1945 г. быў атрыманы дазвол на будову да атрымання генплана левага берага Зах. Дзвіны, Грамоў, выключыўшы ўчастак станцыі, Запалоцця поўнаасцю, Лазоўкі (акрамя ўчасткаў цэглавага завода) і асобных вуліц [9].

З мэтай пазбегнуць магчымых разыходжанняў паміж будовай і праектнай схемай 04.02.1946 г. Упраўленню галоўнага архітэктара г. Полацка было дазволена адводзіць зямельныя ўчасткі пад індывідуальную будову толькі ў раёнах Задзвінне і Грамы, а 09.07.1946 г. было забаронена будаўніцтва ў цэнтральнай частцы горада па вул. К. Маркса ад плошчы Свабоды да чыгуначнага моста, па вул. Арджанікідзэ, Леніна, Савецкай, Камуністычнай, Войкава, Пралетарскай, Пушкіна, Гоголя, Інтэрнацыянальнай і Свядлова, за-

баронена ўзвядзенне дамоў сельскага тыпу, дазволена праводзіць забудову вул. Валадарскага і Рэспубліканскай індывідуальнымі дамамі гарадскога тыпу; раёны Грамы, Задзвінне, Лазоўка, Ноўка зацверджаны для індывідуальнага будаўніцтва. З 16.04.1946 г. участкі паміж вул. Пралетарскай і Валадарскага адвялі пад будаўніцтва дзяржустапоў. З 07.08.1946 г. індывідуальнымі дамамі забудоўваліся асобныя вуліцы ў цэнтры, раён Запалоцця і новыя вуліцы ў раёне Грамоў і Задзвіння [9].

На пасяджэнні аблсавета 13.11.1945 г. было прынята рашэнне прасіць СНК БССР аб скорай арганізацыі брыгады архітэктараў і камандзіраванні яе ў Полацк для распрацоўкі генплана аднаўлення і рэканструкцыі горада. Гарсавету было даручана намясціць месцы (раёны, вуліцы, кварталы) для адводу пад індывідуальнае будаўніцтва, звязаўшы іх з праектамі будучага плана, забараніць адвод участкаў на левым баку вул. Леніна (набярэжная ракі Зах. Дзвіна) [11]. 22.03.1946 г. была заключана дамова на складанне апорнага плана цэнтральнай часткі г. Полацка ў маштабе 1:5000 з нанясеннем на план на плошчы 300 га ўсіх каменных будынкаў (існуючых), якую падпісалі галоўны архітэктар горада Глазуноў Мікалай Пятровіч і кіраўнік брыгады архітэктар Хегай Аляксей Чыбонавіч. Тэрмін выканання – 1 мая 1946 г., кошт – 15 тыс. руб. [2]. Пасля зацвярджэння апорнага плана горада пачалася планавая забудова. У сувязі з рэканструкцыяй і аднаўленнем горада па новым генплане, распрацаваным архітэктурна-планіровачнай майстэрняй «Белдзяржпраекта», было забаронена будаўніцтва і адвод земляў пад індывідуальнае будаўніцтва і будаўніцтва кантор устаноў па вул. Валадарскага, Рэспубліканскай, Войкава, Першамайскай, М. Астроўскага, Рэвалюцыйнай, Свядлова, Гогаля, Пралетарскай, Пушкіна, К. Маркса, Леніна, М. Горкага. 30.11.1946 г. было вырашана, згодна з генпланам, забудаваць тэрыторыю былога 5-га артылерыйскага дывізіёна ў раёне Грамы індывідуальнымі дамамі, а 21.03.1947 г. зямельныя тэрыторыі паміж вул. Себежскай, Фрунзэ, Себежскім завулкам і шашой Смаленск-Рыга ад мясакамбіната былі перададзены для індывідуальнага будаўніцтва кантор гарадскіх арганізацый [9].

У сувязі з вялікай колькасцю індывідуальных забудоўшчыкаў і наяўнасцю ў асобных месцах горада раней адведзеных участкаў з памерам па лініі вуліцы больш за 25 м з 16.04.1946 г. у такіх месцах выдзяляліся новыя ўчасткі і праводзілася забудова з захаваннем супрацьпажарнага разрыву паміж дамамі. 27.04.1946 г. пад індывідуальную забудову

адвялі паласу шырынёй 50 м былой тэрыторыі цагельнага завода па вул. Лагернай на ўсім працягу [9].

У грамадзян, якія не прыступілі да будаўніцтва на працягу 6 месяцаў з моманту выдзялення ўчастка, па распараджэнні гарсавета зямля канфіскоўвалася і перадавалася іншым забудоўшчыкам. Адразу пасля прыняцця новага плана былі ўстаноўлены і новыя тэрміны пачатку будоўлі на адведзеных участках: з 6 месяцаў тэрмін знізіўся да 2 месяцаў [9].

Са з'яўленнем новабудоўлі пракладваліся новыя вуліцы. Гарадская тэрыторыя ў раёне Задзвіння была адведзена пад індывідуальную забудову воінскай часці № 67166, і пракладзеная ў сувязі з гэтым новая, паралельная вул. Дзяржынскага, вуліца 27.04.1946 г. атрымала назву вул. Сапёрная [9]. З'явіліся новыя вуліцы: паміж вул. Лепельскай і 2-м Лепельскім завулкам – вул. Чарняхоўскага, завулак паміж вул. Южнай, Красіна, Піянерскай і Красназнамённай – Красназнамённы (07.09.1948 г.) [10], вул. Гвардзейская ў раёне Запалоцце, паралельная Махіраўскай, 1-ы і 2-і Партызанскія завулкі, вул. Партызанская ў раёне Задзвіння (07.08.1946 г.), вуліцы з захаду на паўночны ўсход – Ракасоўскага, Баграмяна, Варашылава, з поўдня на захад – Бабахіна, Калініна (30.10.1946 г.), вул. Гастэла ў раёне Запалоцце, 7-ы завулак Фрунзэ паміж 5-ым завулкам і тэрыторыяй плодасітомніка, вул. Заслонава ад вул. Ленінградскай паралельна вул. Бязбожнай (30.11.1946 г.) [9].

Індывідуальнае будаўніцтва разгортвалася хуткімі тэмпамі, і ў сярэдзіне 1946 г. вольныя зямельныя ўчасткі ў межах горада былі вычарпаны. Узнікла неабходнасць у далучэнні дадатковай тэрыторыі шляхам пашырэння за кошт прылеглых земляў сельсаветаў: Грамоўскага, Саланіцкага, Экіманскага і Махіроўскага. Тэрыторыя горада ў ліпені 1946 г. была пашырана за кошт вольных земляў прылеглых сельсаветаў: Грамоўскага, Саланіцкага, Экіманскага і Махіроўскага, па 100 га ад кожнага. 13.06.1947 г. былі далучаны новыя зямельныя плошчы да раёнаў Задзвінне і Запалоцце (па 100 га), Грамы (Спас-Слабада) (200 га) [9]. Праз год, у ліпені 1947 г., тэрыторыя горада павялічылася яшчэ на 400 га [11].

Акрамя індывідуальнага, вялося і камунальнае будаўніцтва сіламі гарадскіх і абласных будаўнічых арганізацый, а таксама самімі прадпрыемствамі, установамі і арганізацыямі, якія аднаўлялі свае цэхі, канторы, што належалі ім да вайны, або каробкі, якія горад перадаваў пад размяшчэнне вытворчых памяшканняў і кантор. Яны ж павінны былі забяспечыць сваіх работнікаў жылём. Пад будаўніцтва жылля ім

адводзіліся не толькі каробкі дамоў, але і вуліцы, і нават цэлыя кварталы. 28.06.1945 г. 7-му будаўніча-аднаўленчаму ўчастку Заходняй чыгункі было дазволена ўстанавіць стандартныя дашчатныя баракі для рабочых і служачых па вул. Ленінградскай. А 24.08.1945 г. вул. Інтэрнацыянальную адвялі пад забудову 32-кватэрнымі дамамі з бярвёнаў для размяшчэння афіцэрскага саставу Полацкага гарнізона [9]. Аднак праблема рассялення работнікаў вырашалася вельмі марудна. Так, 82 работнікі цагельнага завода № 39 пражывалі ў 3 пакоях, адведзеных пад інтэрнат, агульнай плошчай 150 м². А для работнікаў завода буддэталей інтэрнат увогуле адсутнічаў, і ім прыходзілася жыць на кватэрах у аддаленасці ад завода [11]. Згодна з распараджэннем Савета Міністраў БССР (ад 26.6.47 № 862) 03.06.1947 г. было аб'яўлена аб правядзенні ўліку грамадска-жыллёвага фонду ўсіх ведамстваў і арганізацый па стане на 15.07.1947 г. [12].

Гарадская гасцініца, якая магла б часткова вырашыць праблему з жыллём, мела вялікі недахоп вольных месцаў, знаходзілася ў антысанітарным стане, назіраліся адсутнасць дроў, нерэгулярнае спаганне аплаты і запушчанасць ва ўліку і справаздачах. З існуючых 27 месцаў на пачатак 1946 г. 19 – займаліся са жніўня-снежня 1945 г. пастаяннымі жыхарамі. Вольныя 8 месцаў не маглі забяспечыць усіх камандзіраваных. Некаторыя жыхары выкарыстоўвалі нумары пад рабочыя кабінеты [9].

У верасні 1944 г. у якасці часовай меры па пакрыцці расходаў па мясцоваму бюджэту былі прыняты таксы за 1 м²: з усіх асоб – 2 руб., з інвалідаў ВАВ – 1 руб. 50 кап. На 01.11.1945 г. у Полацку налічвалася 226 камунальных і безгаспадарчых дамоў з 354 кватэранаймальнікамі [9]. У маі 1946 г. гарсавет зацвердзіў памер аплаты кватэры ў памеры 1 руб. 32 кап. за 1 м² жылой плошчы з рабочых і служачых; у асоб, якія знаходзіліся на сацзабеспячэнні, а таксама ардэнаносцаў меліся ільготы на аплату. Праўда, і гэтыя грошы ў бюджэт у поўным аб'ёме не паступалі. Запазычанасць па аплаце кватэр на 01.07.1945 г. складала 28000 руб., на 01.01.1946 г. – 6580 руб., на 20.06.1946 г. – 1200 руб. З 304 кватэранаймальнікаў – 106 мелі запазычанасць ад 2 да 5 месяцаў. Не аднойчы на пасяджэннях аблсавета адзначалася, што спаганне кватэрнай платы гаржылупраўленнем знаходзіцца ў запушчаным стане. Злосным неплацельшчыкам іскі не прадаўляліся, улік камунальных і кінутых дамоў, а таксама жыхароў у іх вёўся недастаткова. Выяўляліся факты прысваення работнікамі гаржылупраўлення грошаў [9].

19.09.1945 г. да гарсавета было даведзена, што будаўнічая кантора працавала не здавальняюча, не спраўлялася з задачамі, працавала бессістэмна і незаймалася рамонтам жыллёвага фонду, рабочая сіла выкарыстоўвалася немэтазгодна і неарганізавана, перакідвалася з аб'екта на аб'ект. Аплата працы праводзілася бессістэмна [9]. Нягледзячы на недахоп жыллёвай плошчы, не праяўлялася дастатковага клопату аб захаванні жыллёвага фонду, рамонт жылых дамоў быў пушчаны на самацёк, і ў выніку гэтага большасць будынкаў знаходзілася ў запушчаным стане, падвяргалася разбурэнню [11].

У тытульны спіс капітальных затрат па жыллёваму фонду г. Полацка на 1945 г. былі ўключаны толькі 7 каробак будынкаў і асігнавана 2400 руб. Па выніках праверкі работы Полацкага аблбудтрэста ў гарсавеце было агучана наступнае: план капітальнага будаўніцтва Полацкага аблбудтрэста на 1945 г. (9,965 тыс. руб.) за 10 месяцаў выкананы на 10 %, не скончаны і не здадзены ў эксплуатацыю ні адзін аб'ект, матэрыяльна-тэхнічная база не складзена, дапушчаны растрата і продаж на бок асноўных будматэрыялаў [11].

3 20 дамоў, уключаных у план рамонту на 1947 г., поўнасьцю не адрамантаваны ніводны. 3 асігнаных 226 тыс. руб. асвоена на 01.09.1947 г. толькі 76,4 тыс. руб., ці 33,8 % [11]. У 1947 г. будаўніцтва асноўнага аб'екта аднаўлення – жылфонду – горадам выканана на 44,2 %. Больш за 200 сем'яў жылі ў зямлянках і падвалах. 3 моманту вызвалення пабудаваны 1831 індывідуальны дом, 149 – у працэсе будаўніцтва [9]. На 12.02.1948 г. 284 сям'і (852 чал.) жылі ў зямлянках, якіх налічвалася 191, і падвалах; у былым кадэцкім корпусе – 95 сем'яў (305 чал.); у аварыйным доме па вул. Талстога 16/1 – 24 сям'і (74 чал.). 3 агульнай колькасці 403 сям'і (1231 чал.) было неабходна тэрмінова перасяліць 107 сем'яў (331 чал.). У гаржылупраўленні 104 камунальныя жылыя дамы з 433 сем'ямі з сярэдняй жылой плошчай 3,6 м² на 1 чал. 20.07.1948 г. было прынята рашэнне з аварыйнага дома па вул. Л. Талстога ўсіх жыхароў выселіць у будынак лазнева-пральнага камбіната да заканчэння будаўніцтва дамоў па вул. Камуністычнай [10].

К 1 мая 1946 г. была арганізавана камісія па прыёме капітальнага рамонту жылфонду, які праведзены самімі кватэранаймальнікамі, у адпаведнасці з інструкцыяй Міністэрства камунальнага жыллёвага будаўніцтва БССР і Белкамунбанка ад 20.03.1946 г. № 51286 [9]. Але камісія не спяшалася прыступіць да ацэнкі праведзеных грамадзянамі работ.

З мэтай паляпшэння якасці архітэктурнага праектавання аднаўляемых і новабудуючыхся дамоў у Полацку, а таксама іх афармлення, 27.04.1946 г. арганізаваны архітэктурна-планіровачныя майстэрні, у якіх стала магчымым высакаякаснае архітэктурна-мастацкае праектаванне па стварэнні новага горада Полацка [9].

30.08.1948 г. Савет Міністраў БССР зацвердзіў генплан рэканструкцыі і аднаўлення г. Полацка, які распрацавалі архітэктары Г. Заборскі, Л. Мацкевіч, А. Хегай. План развіцця горада быў разлічаны на 20 гадоў, і на працягу гэтага тэрміну насельніцтва Полацка павінна было дасягнуць лічбы ў 70 тыс. чалавек. На месцы гістарычнага цэнтра горада планавалася размясціць цэнтральны парк культуры і адпачынку, як элемент выкарыстаць вал Івана Грознага і маляўнічыя берагі р. Палата; у парку – абсталяваць фізкультурны комплекс. Ніжэй моста на правым беразе р. Зах. Дзвіна размясцілася б рачная прыстань, а грузавая – у заходняй частцы горада ніжэй цэнтра. Праект быў распрацаваны з улікам найбольш значных помнікаў даўніны і архітэктурны. У гарадскую прастору ўключаліся Сафійскі сабор і вялікі сквер на Верхнім замку, Мікалаеўскі сабор і былы езуіцкі калегіум, Богаяўленскі сабор і абодва жылыя будынкi манастыра [3].

На сесіі гарсавета пасля прыняцця генплана былі акрэслены першачарговыя мерапрыемствы: будаўніцтва і аднаўленне жылых грамадскіх будынкаў і добраўпарадкаванне горада (дарогі, азеляненне, водазабеспячэнне, каналізацыя, электразабеспячэнне, транспарт і інш.), забудова і добраўпарадкаванне цэнтра і галоўнейшых плошчаў (плошчаў галоўнай магістралі, пры вакзале), галоўнейшых вуліц (К. Маркса, Леніна, Арджанікідзе, Гоголя), ажыццяўленне жылога будаўніцтва ў прамысловых раёнах горада [3].

Такім чынам, у 1944–48 гг. перад горадамі паўстаў шэраг праблем па аднаўленні жыллёвага фонду. Гэтыя праблемы вырашаліся пад пільным кантролем з боку абласнога і гарадскога кіраўніцтва, аб чым сведчаць архіўныя матэрыялы. Саветы дэпутатаў працоўных спадзяваліся ў першую чаргу на энтузіязм палачан. Але аднаго гэтага не хапала. Пасля атрымання ад краіны падтрымкі ў выглядзе тэхнікі і працоўнай сілы тэмпы аднаўленчых работ паскорыліся. Гэтаму садзейнічалі індывідуальныя забудоўшчыкі і камунальныя службы. У вялікай колькасці выдзяляліся зямельныя ўчасткі, будаўнічыя матэрыялы, банкаўскія пазыкі. Крыніцай цэглы, напрыклад, служылі каробкі

будынкаў, якія ўжо нельга было аднавіць. У іх лік траплялі не толькі жылыя пабудовы, але і кultaвыя збудаванні.

Праблема адводу зямель вырашылася пасля прыняцця генплана. Цэнтральная частка Полацка адводзілася пад забудову шматпавярховымі дамамі, адміністрацыйнымі будынкамі, установамі асветы і культуры, апошнія з якіх маглі быць размешчаны ў помніках архітэктуры старажытнага Полацка. Аднак ажыццявілася толькі частка праекта.

Спіс літаратуры і крыніц

1. Акт от 7 марта 46 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 33. – Л. 9.

2. Договор от 22 марта 46 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 33. – Л. 10.

3. Доклад на VIII Сессии Полоцкого Городского Совета депутатов трудящихся 29 сентября 48 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 51. – Л. 48–54.

4. 3 докладной записки аб разбурэннях і злачынствах, здзейсненых нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў г. Полацку і раёнах Полацкай вобласці // Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2002. – С. 486–487.

5. Мелешко, В.И. Город меняет свой облик. Улучшение жилищно-бытовых условий / В.И. Мелешко // Полоцк: ист. очерк / АН БССР. ИН-т истории; редкол.: П.Т. Петриков (отв. ред.) и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Наука и техника, 1987. – С. 233–238.

6. Никитин, Г.А. Возрождение из руин и пепла / Г.А. Никитин // Полоцк: ист. очерк / АН БССР. ИН-т истории; редкол.: П.Т. Петриков (отв. ред.) и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Наука и техника, 1987. – С. 225–233.

7. Па старонках газеты «Большавіцкі шлях» // Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2002. – С. 493–494.

8. Постановления исполкома Полоцкого горсовета депутатов трудящихся и Полоцкого горкома КПБ // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 22.

9. Протоколы заседаний исполкома Полоцкого горсовета депутатов трудящихся // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 2, 11–12, 23–24, 41–42, 50.

10. Протоколы заседаний исполкома Полоцкого горсовета депутатов трудящихся и решения к ним // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 658. – Воп. 1. – С. 52–53.

11. Протоколы заседаний исполнительного комитета Полоцкой области Совета депутатов трудящихся // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 686. – Воп. 1. – С. 29–31, 53–55, 85–86.

12. Распоряжения облисполкома по основной деятельности // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 686. – Воп. 1. – С. 81.

13. Чарняўская, С.С. Пасля вызваленьня / С.С. Чарняўская // Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2002. – С. 484–485.

14. Яноўская, В.В. У мірнай працы / В.В. Яноўская // Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2002. – С. 693–700.

15. Яшчэ грывелі баі. З успамінаў І.П. Дэйніса // Памяць: гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2002. – С. 491–493.